

Belgisch Congo (1927-1930) in de herinneringen van de Poolse dokter Henryk Gordziałkowski

BOŻENA CZARNECKA

University of Wrocław, Poland

Uniwersytet Wrocławski, Katedra Filologii Niderlandzkiej
ul. Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław, Poland

bczar@uni.wroc.pl

The Belgian Congo in the Memoirs of a Polish Doctor, Henryk Gordziałkowski

Abstract. The memoirs of Gordziałkowski, inspired by a three-year stay in the Belgian Congo and published in 1934 under the title *Czarny sen (The Black Dream)*, constitute a well-constructed text written in a lively, vibrant language, combining elements of reality and adventure in an interesting way.

In this non-voluminous book, Gordziałkowski describes colonial reality from the perspective of an 'Other among Others'. This picture is in many respects related to Flemish colonial literature's more or less stereotypical image of the colonies, yet it simultaneously depicts certain issues in a significantly different way.

In 1959 the book was republished, which could not be a mere coincidence taking into account the development of the political situation in Africa and in Poland itself. For various reasons, the publisher edited and manipulated the text to the extent that the 1959 version effectively inverts the meaning of the original. Such adjustment of a text to new circumstances casts new light on the relationship between literature and external reality.

Keywords: the Belgian Congo; travel writing; Polish literature about the Belgian Congo; image of the Belgian Congo in Flemish and Polish literature

1. Inleiding

Oud-minister van Koloniën Louis Franck schreef in 1926 in zijn boek *Congo: Land en volk*:

Onder de plagen van Congo is voorzeker wel de slaapziekte de ergste. [...] Wij hebben alles beproefd om de ziekte te bevechten. Afzondering der patienten in lazaretten, verplaatsing der dorpen, het uitroeien van struiken en gewassen in vochtige en moerassige streken – waar de tse tse liefst huis

houdt – geneeskundig toezicht op de inlandsche reizigers, al deze maatregelen werden in het werk gesteld. Theoretisch mogen zij onfeilbaar lijken, doch in de praktijk leveren zij weinig op. (Franck 1926: 263-264)

Een jaar na het verschijnen van deze publicatie ging de jonge Poolse dokter Henryk Gordziałkowski naar Belgisch Congo om mee te helpen bij deze bijna onmogelijke taak: het verdelgen van de slaapziekte. Zijn driejarige verblijf in de Belgische kolonie inspireerde hem na terugkomst tot het beschrijven van dit belangrijke hoofdstuk in zijn leven. Zijn herinneringen aan die avontuurlijke tijd werden in Polen in boekvorm uitgegeven onder de titel *Czarny sen* [zwarte droom]. Op het einde van de jaren 50 van vorige eeuw werd dit werk (na allerlei ‘noodzakelijke’ aanpassingen) herdrukt. Gezien de toenmalige politieke ontwikkelingen in Afrika was dit vast en zeker geen toevallige beslissing van de Poolse uitgeverij.

Czarny sen is een meeslepend verslag, dat vanuit een interessant perspectief is geschreven en dat in het heden zeker nieuwe aandacht verdient. Er zijn meerdere kwesties in deze tamelijk korte tekst die belangstelling wekken, vooral de manier waarop Gordziałkowski de realiteit van de Belgische kolonie beschreef, onder meer het dagelijkse leven van de inlanders of de relaties tussen zwarten en blanken, is opmerkelijk. Even frappant was zijn houding ten opzichte van het land en mensen die hij daar aantrof. Maar nog boeiender is volgens mij datgene wat er met en rond de herdruk van *Czarny sen* gebeurde. Zelfs een oppervlakkige vergelijking laat opmerkelijke verschillen zien tussen de twee bestaande edities: die van 1934 en die van 1959. Men kan zich terecht afvragen of de strekking van *Czarny sen* door deze ingreep is aangetast.

Deze bijdrage is een poging om bovengenoemde kwesties nader toe te lichten en bestaat uit twee gedeeltes. In het eerste deel, dat een duidelijk informatief en descriptief karakter heeft, wordt de oorspronkelijke tekst uit de jaren dertig en zijn boodschap centraal gesteld. Het tweede deel daarentegen is gewijd aan de latere ‘metamorfose’ van de heruitgave en aan de mogelijke oorzaken en consequenties daarvan.

Ik wil nog vermelden dat deze bijdrage een bescheiden, doch belangrijk onderdeel uitmaakt van een breed opgevat onderzoek naar de presentie van het Belgisch Congo-motief in de Poolse literatuur in het kader van mijn *Habilitationsschrift*.

2. Op weg naar Congo

Henryk Gordziałkowski studeerde af aan de School voor Tropische Geneeskunde te Brussel. Nadat hij zijn diploma behaalde in 1927, werd hij onmiddellijk aangesteld door *Huileries du Congo Belge*. In dienst van deze oliemaatschappij werd hij naar Leverville (Leverstad) gestuurd, de hoofdstad van het gewest Lusanga

(district Kwango, provincie Leopoldstad) in het zuidwesten van Belgisch Congo. Zijn voornaamste taak berustte op het bestrijden van de slaapziekte, een van de grote problemen van die tijd in de kolonie. Gordzjałkowski begon als rondreizend geneesheer. Zijn werk betekende dus dat hij onophoudelijk op weg was en zich van het ene dorp naar het andere moest verplaatsen in vaak weinig verkende en geciviliseerde streken. Zijn revier had een omvang van ca. 750 000 ha en werd bewoond door ca. 30 000 inlanders. Pas na anderhalf jaar regenwoud werd Gordzjałkowski benoemd tot eerste assistent van het ziekenhuis in Leverville waar de levensomstandigheden wat draaglijker waren (zie Gordzjałkowski 1934: 17-19).

Tijdens zijn hele verblijf in de tropen verzamelde Gordzjałkowski rijk antropologisch materiaal, hierbij aangemoedigd door de medewerkers van de geneeskundige faculteit aan de Poolse Universiteit in Poznań. Dit werd later in een aantal wetenschappelijke artikelen bewerkt (zie Kuczyński 1990: 352). Officieel wordt Gordzjałkowski tot de fysieke antropologen gerekend, maar hij heeft met zijn onderzoek ook de verworvenheden van de Poolse culturele antropologie verrijkt, zeker wat het gebied van de toenmalige Belgische kolonie betreft. Een rechtstreekse (en waarschijnlijk ook de beste) weerslag vindt zijn etnologische interesse juist in *Czarny sen*. Een ruim fragment uit *Czarny sen* (over de ontvangst van Gordzjałkowski door een *capita*) werd in de antologie van Poolse teksten over het zwarte continent *Wśród buszu i czarowników* (1990) opgenomen. Antoni Kuczyński, de samensteller van deze bloemlezing, laat zich over het algemeen lovend over *Czarny sen* uit en vat het geheel als volgt samen: "We hebben hier te maken met een vrij typische reactie van een Europeaan-dokter op de Afrikaanse realia van toen die hem choqueren en die afwijken van het dagelijkse waar hij aan gewend is in zijn eigen cultuur" (Kuczyński 1990: 353).¹ Deze opinie lijkt vereenvoudigd te zijn en kan in twijfel getrokken worden. Het is moeilijk om in deze tekst sporen van een 'echte' culturele schok te ontwaren. *Czarny sen* is in eerste instantie een vrij zakelijk relaas over de strijd tegen de slaapziekte, geschreven door iemand die tamelijk snel aan de tropen gewend raakte. Daarnaast is het ook een boeiende beschrijving van het dagelijks leven van de zwarte stammen in het stroomgebied van Kwilu² en van de omgeving (flora, fauna, klimaat) waarin ze leefden. Maar voor ik tot de voorstelling van het door Gordzjałkowski geschetste Congo-beeld en zijn belangrijkste componenten overga, wil ik de historische omstandigheden waaraan dit boek relateert en waarin het tot stand is gekomen kort bespreken.

¹ "Mamy do czynienia raczej z typową reakcją ówczesnego Europejczyka-lekarza na szokujące go realia afrykańskie, odbiegające od tego, do czego przywykł na co dzień we własnej kulturze" (Kuczyński 1990: 353).

² Het gaat om de autochtonen uit de groep Bantu Kongo (o.a. Bambala, Bayanzi, Bapende, Bambuda).

3. Historische context

Gordziałkowski verbleef in de jaren 1927-1930 in Belgisch Congo. De belangrijkste gebeurtenis uit deze periode was hoogstwaarschijnlijk de grote wereldcrisis die in 1929 uitbrak en die ook voor de kolonie en haar economie catastrofale gevolgen had.

Vanaf 1908 (dus na de aanhechting door België) begon het bestuur van de kolonie geleidelijk te verbeteren. Men boekte vooral vooruitgang in economische en sociale zaken. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwam het ook in Centraal-Afrika tot gevechten tussen Belgische en Duitse troepen. De koloniale economie werd toen afgestemd en dienstbaar gemaakt aan de oorlogsnoden van het 'moederland.' Door het Verdrag van Versailles werd Duits Oost-Afrika uiteindelijk opgedeeld en België kreeg in 1924 definitief het mandaat van de Volkenbond voor het beheer van de gewesten Ruanda en Urundi.

In het interbellum legde men zich in de kolonie vooral toe op het uitbouwen van de infrastructuur, op het aanleggen van wegen en spoorbanen. Er onstonden toen talrijke nieuwe mijnen, fabrieken en plantages.³ Veel meer aandacht begon men ook te schenken aan het onderwijs dat de geestelijke ontwikkeling van de inlanders moest bevorderen. Een aparte kwestie was het feit dat dit onderwijs vaak te herleiden was tot een gevecht tegen de beruchte veelwijverij en bijgeloof (in alle gedaanten), de twee vijanden van de officieel geldende christelijke beschaving.

In die tijd begon men ook veel meer te ijveren voor de volksgezondheid. Achteraf gezien werd het opzetten van de medische zorg voor de zwarte bevolking beschouwd als een van de zeldzame lichtpunten in de geschiedenis van de Belgische kolonisatie. Het uitroeien of de radicale beperking van endemische ziekten

³ In *Congo 1885 – 1960* schrijft Frans Beulens daarover: "Na 1908 volgt een overgangsperiode en de Eerste Wereldoorlog. Daarna komt er een krachtige opbloei met honderden bedrijven die zich in Congo gaan vestigen. Het is een periode waarin de koloniale infrastructuur steeds meer vorm krijgt en geconsolideerd wordt, met plantages, mijnen, een exportgeoriënteerde economie en daarop afgestelde transportroutes. De Afrikaanse bevolking wordt meer en meer in het stelsel van loonarbeid voor de koloniale bedrijven ingeschakeld, waarbij ze ook tot op zekere hoogte aan haar traditionele milieu onttrokken wordt. De Afrikaanse landbouw raakt ontwricht. Deze periode sluit af met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De jaren daarvoor wordt Congo eerst nog op een draconische wijze door de grote wereldcrisis getroffen" (Beulens 2007: 229).

(zoals malaria of slaapziekte) werd als een van de grootste baten van die medische zorg voorgesteld.⁴

De gezondheidsdienst, voorbehouden hetzij aan de blanken hetzij aan de zwarten, bestond toen uit een officiële geneeskundige dienst en private instellingen, geleid bijvoorbeeld door katholieke of protestantse missies. Ook de grote koloniale ondernemingen gingen veel beter zorgen voor de gezondheidstoestand van hun zwarte arbeiders: zij werden niet zo zeer gedreven door nobele motieven dan door de drang naar grotere winsten. In elk geval was er toen veel werk in de kolonie voor dokters; zo geraakte Gordziakowski aan zijn eerste echte baan. Hij trad in dienst bij de *Huileries du Congo Belge* en vertrok naar Afrika. Drie jaar later, terug in Polen, schreef hij zijn herinneringen neer.

4. Over het boek

De herinneringen *Czarny sen* [zwarte droom] verschenen in de reeks *Een reis om de wereld* verzorgd door het Genootschap van Poolse Leraren Aardrijkskunde en op de markt gebracht door uitgeverij Książnica-Atlas, gevestigd in Lwów-Warszawa. De publicatie is weliswaar niet gedateerd, maar op de omslag, bij het signatuur van de ontwerper staat het jaar '34 vermeld.

De volle titel van het werk luidt *Czarny sen: Przygody i przeżycia w Kongo Belgijskiem* [zwarte droom; avonturen en belevenissen in Belgisch Congo]. De tekst telt amper 160 bladzijden en heeft een duidelijke structuur. Hij is onderverdeeld in acht hoofdstukken, elk voorzien van titel: I "Czarny sen" [zwarte droom]; II "Pierwszy raz w dżungli" [voor het eerst in het oerwoud]; III "Wieś" [dorp]; IV "Pierwsze chmury" [eerste wolken]; V "Ku przygodzie" [op avontuur uit]; VI "Igranie z ogniem" [spelen met vuur]; VII "Gniazdo os" [wespennest]; VIII "Czarownicy" [tovenars].

Het boek bevat verder twee kleine kaarten waarop de omgeving van Leverville en Belgisch Congo heel globaal staan afgebeeld. Ter illustratie zijn er ook vijftien foto's bijgevoegd van goede kwaliteit waarop zowel de auteur zelf terug te vinden is alsook anderen die in de tekst optreden.

⁴ Zeker vanuit huidig perspectief moet dit als een pluspunt van de Belgische aanwezigheid in Congo bekeken worden. Want al sinds enige tijd slaan de media en diverse organisaties groot alarm, dat de slaapziekte weer de kop opsteekt. Jean-Baptiste Sondji (ex-minister van Volksgezondheid van de DRC en partner van Geneeskunde voor de Derde Wereld in Kongo) schrijft in februari 2003: "Bij de onafhankelijkheid (1960) was de endemie onder controle met een prevalentie van 0,01%. Dit wil zeggen dat men 10.000 mensen moest onderzoeken om één geval van slaapziekte te ontdekken. In 1998 volstond het in sommige streken van de Evenaarprovincie om 50 personen te onderzoeken om een geval van slaapziekte te ontdekken: de prevalentie is 150 keer hoger geworden" (www1).

De herinneringen worden ingeleid door het voorwoord van de auteur zelf. Het verstrekt elementaire informatie over Belgisch Congo, over de aardrijkskunde en geschiedenis van deze (naar eigen bewoordingen van Gordzjałkowski) "parel van Afrika" (Gordzjałkowski 1934: 15). De grootste nadruk wordt daarbij duidelijk op de eerste fase van de kolonisatie gelegd, met de meeste aandacht voor de avontuurlijke expeditie van Henry M. Stanley door het Congolees interieur (1876-1877).

De rol van Leopold II in de kolonisatie van Congo wordt door de auteur over het algemeen heel positief beoordeeld. Hij bewondert zijn mensenkennis en is de mening toegedaan dat het vooral aan de buitengewone slimheid van de koning en zijn talent voor handel te danken is dat zo'n klein land als België een koloniale mogendheid en een belangrijke speler op het toneel van de wereldpolitiek is geworden (zie Gordzjałkowski 1934: 15).

In de inleiding van deze eerste uitgave wordt de geschiedenis van de tweede helft van de 19de eeuw heel duidelijk beklemtoond. Daardoor ontstaat de indruk dat het verleden van dit gebied heel bescheiden is of dat dit pas met de komst van de blanke mens begint. En belangrijker (zeker vanuit later perspectief) lijkt datgene wat Gordzjałkowski in het voorwoord eigenlijk over het hoofd ziet. Zo wordt hier met geen enkel woord gerept over de minder glorieuze of zelfs roemloze bladzijden uit dezelfde periode. Als voorbeeld kan men de extreme exploitatie van de kolonie (rubber en ivoor!) aanhalen, die uiteindelijk in een humanitaire catastrofe uitmondde en tot een groot schandaal leidde (zie Hochschild 2003) en die door Gordzjałkowski eigenlijk verzwegen wordt. De auteur schrijft slechts voorzichtig dat de Belgische koning Leopold II zijn privé-kolonie aan België "schonk" en dat dit "netelige cadeau" met een soort tegenzin door het Belgisch parlement ontvangen werd (Gordzjałkowski 1934: 15).⁵ Hij vermeldt niet dat de kolonie in het jaar 1908 onder internationale druk wordt geannexeerd door de Belgische staat om het bestuur van Belgisch Congo (toen Kongo-Vrijstaat genoemd) te verzekeren (zie bijv. Wesseling 2003).

⁵ Vandaag de dag wordt daar vanzelfsprekend heel anders over bericht, bijvoorbeeld *Politieke geschiedenis van België* (2007) duidt deze situatie als volgt: "Door de groeiende internationale oppositie tegen de moorddadige uitbuiting in de kolonie, waarbij Engeland de toon aangaf [. . .], en door de vrees van de Belgische economische belangengroepen dat Congo voor hen verloren zou gaan, ontstond in de Belgische leidende kringen een positieve ingesteldheid ten aanzien van de overdracht van een onafhankelijke Congostaat aan België. [. . .] Leopold II was bereid de soevereiniteit over te dragen, maar wilde een uitgebreid 'kroondomein' behouden om zijn prestigepolitiek (museum van Tervuren, Jubelpark) te kunnen voortzetten. Socialisten noch liberalen en christen-democraten konden echter akkoord gaan met deze 'Staat in de Staat,' zodat de vorst gedwongen werd ook afstand te doen van het kroondomein. Het Parlement nam in 1908 de wet aan waardoor Congo een Belgische kolonie werd" (Witte, Craeybeckx & Meynen 2007: 155).

Het is nauwelijks voorstelbaar dat Gordziakowski eind jaren twintig/begin jaren dertig van de 20ste eeuw geen kritische meningen heeft gehoord over de koning en zijn rol in het kolonisatieproces van Midden-Afrika en over het karakter van dit proces. De vraag is zeker in hoeverre hij zich liet beïnvloeden door de officiële koloniale propaganda die toen op volle toeren draaide.

5. Slaapziekte

De as waar de handeling van *Czarny sen* om draait, is de slaapziekte. Gordziakowski begint zijn herinneringen met het schetsen van een omvangrijke en tegelijk toegankelijke karakteristiek van de ziekte. Dat wat hij over oorzaken en symptomen ervan schrijft, komt over het algemeen overeen met de huidige stand van wetenschap.⁶ Het is zeker een bewijs van zijn vakkennis en goede voorbereiding tot het uitoefenen van zijn beroep.

Bij het bestrijden van de slaapziekte worden verschillende strategieën gevolgd. Gordziakowski handelde toen volgens een tamelijk nieuwe methode wat hij ook in zijn boek tamelijk precies beschrijft. Hij probeert namelijk de verspreiding ervan tegen te gaan door een gerichte preventieve opsporing van besmette inboorlingen

⁶ Gordziakowski legt uit hoe de ziekte ontstaat en wat de symptomen ervan zijn: de slaapziekte wordt veroorzaakt door een parasiet, *Trypanosoma brucei*, die overgebracht wordt door de tsetsevlieg. Hij geeft ook aan dat men twee varianten van slaapziekte onderscheidt, de West- en Oost-Afrikaanse, veroorzaakt respectievelijk door T.b. gambiense en T.b. rhodesiense. De ziekte kan blijven bestaan als er geïnfecteerde dieren of mensen zijn waardoor de vliegen worden aangestoken om het vervolgens weer aan een niet-geïnfecteerd dier of mens door te geven. Tekenend voor deze ziekte zijn vooral koorts, zware hoofdpijn, prikkelbaarheid, moeheid en opgezette lymfeklieren. Af en toe diagnosticeert men ook uitslag, zwellingen en spier- en gewrichtspijn. Zolang de parasiet de hersens niet binnendringt, komt de de slaapziekte in een sluimerende staat voor. Maar wanneer hij zich daar wel heeft gevestigd, ontstaan er verdere symptomen: verwardheid, ernstige slaapstoornissen, epileptische aanvallen, moeite met lopen en een zekere gevoelloosheid in handen en voeten. Soms treden er verschijnselen van een geestesziekte op (bijv. ziekelijke neiging tot brandstichten waaraan een van zijn personages lijdt). De zieke gaat over het algemeen snel vermageren, hij is niet meer in staat zijn slaperigheid te beheersen, raakt in een coma en sterft uiteindelijk.

De beschrijving van Gordziakowski wijkt in wezenlijke details niet af van datgene wat men vandaag de dag over de slaapziekte schrijft, vergelijk bijvoorbeeld met informatie op de websites (www2) en (www3).

die in een nog zogenaamd asymptomatisch stadium verkeren.⁷ Om de besmetting vast te stellen doet hij naast onderzoek van de halsklieren vooral microscopisch onderzoek van het bloed.⁸ Wanneer dit de sporen van de ziekte uitwijst, wordt de lijder aan een speciale behandeling onderworpen.

De reacties van de inheemse bevolking op het bezoek van de dokter aan hun dorp zijn soms verrassend. Dat heeft ten dele te maken met de manier waarop de zwarten het ontstaan van een ziekte begrijpen en proberen te verklaren.⁹ Voor Gordziałkowski is dit een van de bewijzen dat ze geen verbanden kunnen leggen tussen afzonderlijke feiten, dat ze niet in staat zijn de relatie tussen oorzaak en gevolg te begrijpen.

Gordziałkowski realiseert zich lange tijd niet dat de zwarten juist hem verdenken de slaapziekte (of andere aandoeningen) bij hen te berokkenen. Administrateur Villard die Gordziałkowski in het tropenleven inwijdt, legt een mogelijke gedachtegang bij de zwarten zo uit:

Voor de inlander die omringd is door diverse ziektes en die bijna onophoudelijk lijdt, hetzij aan buikpijn hetzij aan huidziektes, of aan hoofdpijn als gevolg van een verhoogde temperatuur, symptomen die in het begin van de slaapziekte optreden, zijn in ieder geval geen stoornissen die hem aan deze ziekte doen denken. [. . .] u gaat naar het dorp en door onderzoek van de halsklieren diagnosticeert u bij een van de inlanders de slaapziekte. Die weet nergens van, voelt zich betrekkelijk goed en met een

⁷ Franck presenteert in het jaar 1926 hoe het eraan toeging: “[. . .] sedert den wapenstilstand hebben wij eene nieuwe methode in toepassing gebracht. [. . .] De medische groep neemt dorp na dorp, streek na streek onder de hand. Zij houdt register van hare verrichtingen en zij schrijft slechts eenige mijlen verder wanneer in het eerst behandeld terrein het onderzoek der bevolking en de eerste inspuitingen zijn afgelopen. Ter plaatse worden dan verplegers en verpleegsters achtergelaten die de inspuitingen regelmatig blijven voortzetten. Vervolgens wordt, na verloop van tijd, de zoo behandelde bevolking aan een tweede, later aan een derde onderzoek onderworpen” (Franck 1926: 266).

Het is natuurlijk de officiële versie, wat gekleurd, geïdealiseerd, want in de praktijk zijn er bijv. veel te weinig geschoolde verplegers. Daar klaagde Gordziałkowski in zijn herinneringen ook meerdere malen over.

⁸ Jaren later is er niet veel veranderd: “De laboratorium diagnostiek van Afrikaanse slaapziekte [. . .] is vooral gericht op het aantonen van de parasiet in het bloed (in het begin stadium van de ziekte) of in het ruggemergvocht (gevorderd stadium van de ziekte). Dit geschiedt middels microscopisch onderzoek [. . .]” (www4).

⁹ De hier al geciteerde oud-minister Franck schrijft daarover in zijn boek over Congo: “Tot heden gelooft de inlander niet dat de ziekte een natuurlijke oorsprong heeft. Volgens zijne voorstelling is zij het werk van booze geesten, die men moet bevredigen, of van slechte mensen, die men moet opzoeken en onschadelijk maken. Het is op deze opvatting dat de macht van den tooverdokter rust en deze macht is de bron van veel onheil, veel dwaze praktijken, tal van moorden en bitter onrecht” (Franck 1926: 274).

voor de negers typische zorgeloosheid is hij allang de koorts vergeten waaronder hij misschien een paar dagen eerder leed. Uw vaststelling dat hij ziek is en dan nog de slaapziekte heeft, overtuigt hem niet, want pas de eindfase, de periode van de zenuwaandoening, is voor hem de slaapziekte. Hij ruikt onmiddellijk lont en, opgehitst door de listige medicijnman, verzet hij zich tegen medische behandeling en vooral tegen het lazaret als de plaats waar hem naar zijn overtuiging een zekere dood wacht. (Gordziałkowski 1934: 90)¹⁰

Het is dus niet verwonderlijk dat Gordziałkowski zo vaak dorpen aantreft die helemaal leeggelopen zijn: hun inwoners, gewaarschuwd door de tamtams, slaan uit angst voor de dokter en zijn pijnlijke insputingen op de vlucht.

6. In de tropen

Gordziałkowski beschouwt de tropen als een opvallende combinatie van tegenstrijdigheden. Het regenwoud wordt door hem gekarakteriseerd als iets wat tegelijk kan afstoten en aantrekken: “[. . .] het donkere, gevaarlijke, machtige Afrikaanse tropenwoud, vol van mysterieus leven verborgen voor het menselijke oog, vol hinderlagen, gevechten, moorden, vol bloed van zijn bewoners, vol avontuurlijke charme” (Gordziałkowski 1934: 69).¹¹ Ondanks deze tegenstrijdige gevoelens (die hij trouwens met vele andere blanke schrijvers deelt) beschouwt hij de tropen zeker als een geschikt toneel voor avontuurlijke belevenissen. Tijdens zijn medische expedities in het tropenwoud maakte Gordziałkowski inderdaad van

¹⁰ “Dla krajowca, który otoczony jest najprzeróżniejszymi chorobami i nieustannie prawie cierpi, czy to na brzuch czy na chorobę skórą, czy też skutkiem podwyższenia temperatury na ból głowy, dolegliwości pojawiające się w początkach śpiączki są cierpieniami, które bynajmniej nie nasuwają mu myśli o chorobie. [. . .] przychodzi pan do wsi i na podstawie badania gruczołów szyjnych stwierdza u jakiegoś krajowca przypadek śpiączki. Ten o niczem nie wie, czuje się względnie dobrze i dawno zapomniał z właściwą murzynom beztrząsą gorączce, którą być może przechodził przed paru dniami. Pańskie twierdzenie, że jest chory i to na śpiączkę, nie trafia mu do przekonania, bo dla niego śpiączką jest dopiero okres końcowy, okres przypadłości nerwowych. Toteż, podjudzany przez sprytnego czarownika, wietrzy natychmiast jakiś podstęp, posądza pana o złe zamiary, a w konsekwencji opiera się leczeniu i przedewszystkiem pójsciu do lazaretu, jako do miejsca, w którym w jego przekonaniu czeka go pewna śmierć” (Gordziałkowski 1934: 90). Alle aangehaalde fragmenten uit *Czarny sen* in deze bijdrage zijn geciteerd in de vertaling van de auteur.

¹¹ “[. . .] ciemna, groźna, potężna dżungla afrykańska, pełna tajemniczego, kryjącego się przed okiem ludzkim życia, pełna zasadzek, walk, mordów, pełna krwi jej mieszkańców, pełna uroku przygody” (Gordziałkowski 1934: 69).

alles en nog wat mee. Hij moest het hoofd bieden aan allerlei moeilijkheden, werd geconfronteerd met geweld (gewapende aanvallen), met de dood van zijn soldaten of medische helpers, om het leven gebracht door vijandige dorpingen. Soms stond ook zijn leven op het spel, bijvoorbeeld toen zijn ex-assistent op hem een aanslag wilde plegen, of toen hij zelf aan moeraskoorts leed. Een van deze koortsaanvallen probeerde hij in de vorm van een poëtisch visioen of een droom te reconstrueren (zie Gordziakowski 1934: 136-141).

Gordziakowski wordt meerdere malen feestelijk ontvangen door dorpschouwen. Hij woont verschillende plechtigheden bij. Bij zulke gelegenheden kijkt hij bijvoorbeeld vaak naar de dansende inlanders; het valt hem direct op dat de dans snel alle instincten bij hen losmaakt. Deze dansscènes zijn voor hem meestal beangstigend, en ook hierin verschilt hij niet van de meeste Europeanen.

Tamtams dreunen steeds luider, want bij een eerste hebben zich een tweede, derde en vierde aangesloten, – grote houtblokken, uitgehold en aan één zijde bespannen met apenhuid. – Ze worden vergezeld door een koor van zwarten die een monotoon lied zingen waarvan de melodie, bestaande uit slechts een paar maten, zich telkens weer herhaalt. In het midden van de kring [. . .] springt een groepje naakte vrouwen en mannen, ze draaien zich rond, kronkelen in alle richtingen, bewegen zich convulsief en keren terug naar hun plaats om direct vervangen te worden door anderen. De rest neemt deel aan de dans door te trappelen, te klappen en zich heen en weer te wiegelen. Het vuur weerspiegelt hun zwarte lichamen, glanzend van zweet en olie. Een wilde, beangstigende, griezelige aanblik. De indruk van een ontketend element. (Gordziakowski 1934: 70)¹²

Bovenstaand beeld ‘moet’ de lezer heel bekend overkomen. We hebben hier namelijk met een gemeenplaats in de Europese cultuur te maken: de dans bij inheemse volkeren, die op een bepaalde, voorspelbare en herkenbare manier voorgesteld wordt. Dergelijk beeld komt frequent in verschillende cultuurteksten terug. Als niet-literair voorbeeld kan de dansscène uit de Vlaamse televisiereeks

¹² “Tam-tamy dudnią coraz głośniej, bo do pierwszego przyłączyły się drugi, trzeci i czwarty – wielkie kłody drzewa wydrążone i obciążone z jednej strony małpią skórą. – Wtórąje im chór czarnych, śpiewających monotonną pieśń, której melodia, złożona zaledwie z kilku taktów, powtarza się w kółko. Na środek koła [. . .] wyskakują co chwila gromadka nagich kobiet i mężczyzn, okręca się, wygina, wykonuje konwulsyjne ruchy i wraca na miejsce, aby dać się natychmiast zastąpić przez innych. Reszta bierze udział w tańcu przytupując, klaskając i kołysząc się z boku na bok. Ogień rzuca refleksy na czarne, świecące od potu i oliwy ciała. Widok dziki, groźny, niesamowity. Wrażenie rozpiętanego żywiołu” (Gordziakowski 1934: 70).

Kongo uit 1997 dienen. Maar het is vooral de literatuur (het Vlaamse Congo-proza) die bijzonder rijk is aan vergelijkbare, vrij clichématige passages.¹³

Naast deze obscene dansscènes in het holst van de nacht vindt men bij Gordzjałkowski nog andere voorbeelden van de 'vreemde' gebruiken, zoals de stiekem georganiseerde en door de staat verboden maanverering die gepaard ging met het rituele offeren van vrouwen. Volgens administrateur Villard is het 'een zeer afzichtelijke plechtigheid' die 'streng verboden door de overheid' was (Gordzjałkowski 1934: 147).¹⁴

Het geheel zag eruit als een hels visioen, het huiveringwekkende ervan werd nog vergroot door twee bizarre figuren bij het vuur. Zij droegen kleding uit raffia, zwart en baksteenrood gestreept, en soortgelijke kappen die hun hoofd en gezicht verhulden; in hun handen hielden ze beeldhouwde staven en rare bezempjes uit gedroogd gras. Zoals duivels raasden ze in een griezelige dans: met sprongen, convulsieve trekkingen en wilde kreten. [. . .] Maar wat vooral mijn aandacht trok, was datgene waar die verschrikkelijke mensen omheen dansten. Het was een soort altaar, omringd door monsterachtige fetisjpoppen, waaraan een geit, mekkerend en zich losrukkend, vastgebonden zat. (Gordzjałkowski 1934: 148-149)¹⁵

¹³ Ter illustratie en vergelijking twee korte fragmenten uit *Het zingende oerwoud* van Elsing: "Het rhythmische, obsederende bonzen lokt hem dieper het woud in... waar zwarte gedaanten in rode, spookachtige vuurgloed dansen. Het roffelen, gonzen en zoemen geeft de kadans aan. De lichamen sidderen en kronkelen alsof de tamtams ze met honderd zwepen geselen. Of is de dansruimte een tovercirkel, een heksenketel waarin de lichamen worden gemarteld door demonische krampen?" (Elsing 1951: 54). En de volgende: "...dansers en danseressen... bewegen zich met convulsieve gebaren - [. . .] - soms echter met een duivels opgewondheid, als onderhevig aan een crisis van delirium-tremens" (Elsing 1951: 117).

¹⁴ Het is echter interessant om te vergelijken hoe deze dans door een Belgische ambtenaar Bossaert een kwarteeuw vroeger in zijn aantekeningen is beschreven "De manedans [. . .] is in sommige omstandigheden echter de wanordelijkste, de schandelijkste en de meest verdierlijkste" (Bossaert 2007: 205). En even verder: "Het is vooral in deze dans dat er zich walgelijke tonelen voordoen. Het zedelijk gevoel wordt er ten gronde verguisd en met de voeten vertrappt. Dit kiese punt zal ik echter maar oppervlakkig weergeven om sommige lezers geen aanstoot te geven inzake opvatting der zedelijkheid" (Bossaerts 2007: 207). "Telkens als ik die barbaarse tonelen heb bijgewoond, waren mijn gedachten als verstomd van wat ik te aanschouwen kreeg" (Bossaerts 2007: 207).

¹⁵ "Człość wyglądała jak wizja piekielna, której grozy dodawały dwie dziwaczne postacie przy ognisku. Ludzie ci mieli na sobie stroje z rafji, pomalowane w czarne i ceglaste pasy oraz także kaptury na głowach, zakrywające im twarze, a w rękach trzymali rzeźbione laski i dziwaczne miotelki z zeschniętych traw. Podobni do djabłów miotali się w jakimś niesamowitym tańcu, pełnym skoków, konwulsyjnych drgawek i dzikich okrzyków. (...) Ale przedewszystkiem przykuło oczy moje to, dookoła czego tańczyli ci straszni ludzie. Był to rodzaj ołtarza, obstawionego potwornymi kukłami fetyszów, do którego, becząc i wyrwijając się, stała czarna koza" (Gordzjałkowski 1934: 148-149).

De onschatbare administrateur Villard licht hem de vermoedelijke gang der zaken toe:

We zijn net op tijd. Over een poos begint de tovenaars aan zijn slagwerk, maar dat gaan we hem verhinderen. Voorzover ik weet zal hij eerst het meisje op het altaar doden, daarna de geit, vervolgens zal hij het bloed van beiden met elkaar vermengen en opdrinken ter ere van de maan, en de lichamen zullen daar op die brandstapel verbrand worden (Gordzialsowski 1934: 149).¹⁶

Tijdens het dansen ziet Gordzialsowski hoe zijn zwarte bedienden zich uitkleden en hun Europese kleren weggooien. Ook in dit geval hebben we te maken met een goed herkenbaar cultuurmotief: andere kleren aantrekken of zich verkleeden is opnieuw zo'n bekende gemeenplaats in de (reis)literatuur. Bij Gordzialsowski verwijst dit beeld naar de natuur die sterker blijkt dan de beschaving.

De dokter voelt zich tijdens zulke 'losbandige' feesten vaak niet op zijn gemak, hij beseft dan dat hij erbij niet hoort en er nooit bij zal horen. Op zulke momenten trekt hij zich dan het liefst snel terug in zijn tent. Hij is een indringer in de zwarte gemeenschap.

Aan mij schenkt niemand de minste aandacht. Ik besta gewoonweg niet meer voor deze mensen. [. . .] ik realiseer me dat ik niemand in deze losbandige menigte die mij omringt tot gehoorzaamheid zou kunnen dwingen, dat de discipline die aan de zwarten door de blanke mens werd opgelegd, niet meer bestaat. (Gordzialsowski 1934: 70-71).¹⁷

Wat in de herinneringen van Gordzialsowski nog opvalt en wat zijn werk van andere teksten onderscheidt is dat hij de naaktheid behandelt, bijvoorbeeld in tegenstelling tot de hier al aangehaalde Bossaerts en zijn herinneringen (zie voetnoot 14) als iets natuurlijks, iets wat bij de inboorlingen en hun cultuur hoort. Wat hij ziet vervult hem weliswaar met een soort lichte verachting voor de zwarten, maar hij ervaart het zeker niet als schokkend (of beschrijft het tenminste niet als zodanig). Gordzialsowski vermeldt vaker de diverse 'wilde' gebruiken van de zwarten maar in geen geval epateert hij daar de lezers mee.

¹⁶ "Zdążyliśmy. Za chwilę czarownik rozpocznie swoją rzeźnicką robotę, ale mu w niej przeszkadzimy. O ile wiem, zabiłby leżącą na ołtarzu dziewczynę, potem kozę, zmieszał krew obojga i wypił ją ku czci księżycy, zaś ciała zostałyby spalone na tamtym oto stosie [. . .]" (Gordzialsowski 1934: 149).

¹⁷ "Na mnie nikt nie zwraca najmniejszej uwagi. Poprostu przestałem istnieć dla tych ludzi. [. . .] zdaję sobie sprawę, [. . .], że w rozpasanym tłumie, który mię otacza, nie potrafiłbym w tej chwili zmusić nikogo do posłuszeństwa, że karność narzucona krajowcom przez białego człowieka stała się rzeczą nieistniejącą" (Gordzialsowski 1934: 70-71).

Het kledingmotief wordt trouwens bij Gordziałkowski nog verder uitgediept met betrekking tot de blanken. Zo merkt hij vrij snel een sterk contrast tussen de vodden van administrateur Villard en zijn eigen nieuwe koloniale pak: het is iets waaraan men direct een nieuweling in Congo herkent, een potentieel slachtoffer van plagerijen en bedriegerijen.

De versleten kleren die de doorgewinterde kolonials dragen, hebben volgens Gordziałkowski nog een andere speciale betekenis. Hij interpreteert die op volgende manier:

Een ervaren Congolais hecht geen enkel belang aan de kwestie van kleding, veeleer andersom, hij legt opzettelijk een zekere onzorgvuldigheid in die sfeer aan de dag. Het is een soort pose, die een breuk met de Europese gewoontes symboliseert, een bevrijding van de beperkingen die deze opleggen. In Afrika lopen er zeer veel blanken rond zoals mijn nieuwe kennis, haveloos gekleed en dit geenszins om financiële redenen. (Gordziałkowski 1934: 84)¹⁸

Op een nog andere scheidingslijn binnen de blanke samenleving wordt door Gordziałkowski gewezen wanneer hij een vaker voorkomend verschijnsel beschrijft:

In Congo doet het zich heel vaak een meningsverschil voor tussen de bureaucraat die dienst heeft achter zijn schrijftafel en de Europeaan die zich zelf staande moet houden in het tropenwoud. (Gordziałkowski 1934: 128)¹⁹

De dokter betreurt het af en toe dat men in de kolonie tegen het geldende recht 'moet' handelen, maar misschien gaat het hier ook om een mild commentaar op de kloof tussen de nobele beschavingsidealen en de trieste koloniale werkelijkheid, waar toch zo weinig (geen?) plaats is voor naïef idealisme, dat zo vaak te dicht komt in de buurt van de hypocrisie.

Van de meeste blanken in de kolonie heeft Gordziałkowski beslist geen goede mening. Volgens hem lijkt het leven boven of onder de evenaar hen in zo'n grote

¹⁸ "Stary kongolanin nie przywiązuje żadnej wagi do kwestii ubrania, a raczej przeciwnie, celowo zaznacza swoją niedbałość w tym kierunku. Jest to rodzaj pozy, symbolizującej zerwanie ze zwyczajami europejskimi i wyzwolenie z ograniczeń, jakie one narzucają. W Afryce bardzo wielu białych chodzi jak mój nowy znajomy, jak obdartusy i to bynajmniej nie ze względów finansowych" (Gordziałkowski 1934: 84).

¹⁹ "W Kongo bardzo często zachodzi rozbieżność poglądów między biurokratą, urzędującym przy biurku, a Europejczykiem, zmuszonym dawać sobie radę w dżungli" (Gordziałkowski 1934: 128).

mate aan te tasten dat ze er hun moraliteitsbesef bij verliezen.²⁰ Ze worden niet door nobele motieven gedreven. Slechts bij uitzondering komt men in de kolonie eerlijke, fatsoenlijke mensen tegen, zulke echte voorbeeldige kolonials als Villard of Oktors. In het geval van administrateur Villard speelt ook een andere factor een belangrijke rol. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende hij namelijk bij *La Légion Étrangère*. Daarna was hij als verbindingsofficier in dienst bij het leger van de Poolse generaal Haller (Gordziałkowski 1934: 85). De administrateur koestert veel sympathie voor het land dat hij uit eigen ervaring kent; dit feit beïnvloedde ook zijn relatie met Gordziałkowski positief. Villard deelt graag zijn kennis over de zwarten en licht Gordziałkowski in hoe men het best relaties met inlanders aan kan gaan om het leven in het tropenwoud wat draaglijker te maken.

Het is ook alsof Gordziałkowski zichzelf in zijn herinneringen in een soort dubbele oppositie stelt (in hoeverre bewust?), ten eerste ten opzichte van de zwarten, en ten tweede ook ten opzichte van de meeste blanken in de kolonie die hij overwegend om morele redenen afkeurt. Gezien het feit dat hij geen Belg is, maar Pool (dus wel een Europeaan, een blanke), is zijn positie inderdaad bijzonder en dit beïnvloedt zijn kijk op de kolonie en het beeld dat hij daarvan schetst. Men zou kunnen zeggen dat de dokter een soort grensfiguur is, iemand die eigenlijk nergens echt bij hoort (de ander onder de anderen vanuit het Belgisch perspectief).

Het is ook duidelijk dat Gordziałkowski geen afstand kan of wil nemen van zijn eigen cultuur, dat de auteur de zwarten en hun cultuur met Europese maatstaven beoordeelt. Zijn driejarige verblijf in de Belgische kolonie, zijn verhouding tot het land en de meeste mensen die hij daar ontmoette, kan men het treffendst met zijn eigen woorden weergeven: "Opeens voel ik me een vreemde indringer onder deze mensen. Ik voel me onbehaaglijk en ik trek me terug" (Gordziałkowski 1934: 70-71).²¹

²⁰ Jaren later maakt Ryszard Kapuściński vergelijkbare observaties over de invloed van de tropen op de blanken. Onder andere in *De voetbaloorlog* schreef hij: "De blanke voelt zich in de tropen verzwakt, ronduit slap, vandaar dat hij daar meer geneigd is tot uitbarstingen, tot agressie. Mensen die in Europa beleefd, bescheiden en zelfs onderdanig zijn, worden hier heel makkelijk furieus, trappen kabaal, maken anderen kapot, zoeken ruzie en beginnen aan groothedswaan te lijden. Ze worden overgevoelig op het punt van hun prestige en betekenis en vertellen zonder enige vorm van zelfkritiek, hoe invloedrijk en belangrijk ze in het land zijn. [. . .] Dat alles, die zwakheid en agressie, walging en manie, zijn produkten van de tropische melancholie [. . .] (Kapuściński 1991: 171). Ook Vlaamse auteurs schrijven en klagen over de ongewenste invloed van het 'moordende' Congolese klimaat op de psychiek van de blanke: Als hij niet genoeg oplet, zal hij vernegeren (zie Bogers & Wymeersch 1987: 42).

²¹ "Czuję się nagle obcym intruzem wśród tych ludzi. Robi mi się nieswojo i odchodzę" (Gordziałkowski 1934: 70-71).

7. Over inlanders

Wanneer Gordziałkowski naar Belgisch Congo komt, heeft hij al een bepaalde voorstelling van de kolonie en haar oorspronkelijke bewoners, van hun karakter en gedrag. Het is opvallend dat hij nergens in zijn boek opmerkt dat dit beeld later enigszins is geëvolueerd. Zoiets zou wel te verwachten zijn: onder invloed van nieuwe ervaringen, van rechtstreeks contact met de zwarten.

Naast zijn kennis over de kolonie die via officiële kanalen werd bemiddeld (bijv. aan de School voor Tropische Geneeskunde), heeft Gordziałkowski ook toegang tot individuele ervaringen van kolonials: verhalen van diegenen die Belgisch Congo meegemaakt hebben en het leven in de tropen aan den lijve ondervonden, of mensen die hij in de kolonie leerde kennen. Hij gaat ervan uit dat de wetenschap die op zo'n manier overgebracht wordt, waardevol en geloofwaardig kan zijn. In allerlei situaties doet hij daar vaker beroep op. "Ik wist al van mensen, ervaren inzake het tropenwoud, dat de negers erg hebzuchtig zijn en dat men elk cadeau met een nog prachtiger geschenk moet beantwoorden als men zich de naam van de vrek niet wil verwerven" (Gordziałkowski 1934: 51).²²

Een andere kwestie is natuurlijk of hij het sociale karakter dat aan 'beschenken' wordt toegekend, wel juist interpreteert. Het is over het algemeen heel moeilijk te beoordelen hoe diep het inzicht van Gordziałkowski in de organisatie van de zwarte samenleving is. Wat heeft hij in feite geweten en begrepen? En wat heeft hij in zijn boek om structuresthethische redenen weggelaten? Zo wordt bijvoorbeeld de kwestie van het inlandse huwelijk door hem afgedaan met de korte opmerking dat de vrouw door de man gekocht wordt. Zelfs polygamie verdient de aandacht van de auteur niet. Ook de seksuele dimensie van het inlandse leven wordt door hem helemaal in de schaduw gezet. In deze problematiek (anders toch zo interessant voor de blanke auteurs!) stelt Gordziałkowski duidelijk geen belang, hoogstwaarschijnlijk vanwege de lezersgroep waar hij met zijn boek op doelt - de jongeren.

De beschrijving van de maatschappelijke verhoudingen is bij Gordziałkowski beperkt tot slechts een paar aspecten. Het sociale systeem bestempelt hij als in grote mate communistisch van aard, want bijvoorbeeld akkers zijn geen particuliere eigendom en worden gemeenschappelijk bewerkt (zie Gordziałkowski 1934: 60). Hij merkt ook iets over de matriarchale verhoudingen in de streek op, maar alweer behandelt hij dit terloops, als iets vanzelfsprekends: "[. . .] in deze

²² "Wiedziałem już od ludzi doświadczonych w sprawach dżungli, że murzyni są bardzo chciwi i że na każdy ich prezent trzeba odpowiedzieć prezentem jeszcze wspanialszym, o ile nie chce się uzyskać opinii skąpca" (Gordziałkowski 1934: 51).

streken erft men niet volgens de mannelijke, maar volgens de vrouwelijke lijn [. . .]” (Gordziałkowski 1934: 50-51).²³

De zwarten zijn in de ogen van de dokter over het algemeen conservatief: zij laten zich bijvoorbeeld door de koloniale overheid niet overtuigen tot het bebouwen van nieuwe plantensoorten, wat volgens de auteur de kwestie van honger of ondervoeding in de hele kolonie zou oplossen (Gordziałkowski 1934: 66). Verder zijn de inlanders niet ontvankelijk voor rationele argumenten, ze beschikken over een eigen (‘vreemde’) logica. Men moet hen op de ‘juiste’ manier benaderen, anders komt men met hen niet ver. Wat de omgang met de zwarten betreft, beroept zich Gordziałkowski vaker op de goede tips van ervaren kolonials; hij probeert deze in de praktijk toe te passen. Nog kort voor zijn vertrek naar Afrika wordt hij in Brussel door zijn professor geadviseerd: hij moet volgens hem de zwarten met ijzeren hand in een fluwelen handschoen aanpakken.

De dokter ergert zich aan de hypocrisie van de inboorlingen, want ze doen alsof ze gedwee zijn, maar in feite zijn het slechts angst en respect voor de sterkere en zijn macht die hen doen gehoorzamen, het resultaat van een zeer oppervlakkige dressuur. De discipline die door de blanken opgelegd wordt, geldt slechts overdag. De tucht verdwijnt met het vallen van de avondschemering. Gordziałkowski lijkt vrij snel te beseffen dat er duidelijk twee verschillende werelden bestaan, elke met aparte wetten en gedragscodes. Hij zelf is bang voor die nachtelijke wereld, die hij gelijk stelt met alles wat onbekend en vreemd is. Maar zich inleven in/ zich identificeren met de zwarten streeft hij eigenlijk nooit echt na. Uit de houding van Gordziałkowski tegenover de inlanders blijkt eigenlijk zijn onvermogen (of tegenzin?) om de zwarten te begrijpen.

Gordziałkowski raakt sterk in zijn zwarte medewerkers teleurgesteld wanneer hij ontdekt dat ze met de inwoners van een weerspannig dorp heulen. Hij kan zijn medische helpers dus niet meer vertrouwen en niet meer rekenen op hun loyaliteit. Opeens realiseert hij zich dat hij bij tegenspoed, in een moeilijke situatie, hoogstwaarschijnlijk geen gehoorzaamheid zou kunnen afdwingen. Zo raakt hij in lichte paniek bij de gedachte dat hij eigenlijk geen greep op de zwarten heeft. In zijn optiek worden dan alle inlanders opeens een zwarte boevenbende. Hij bekent een afkeer voor de zwarten te koesteren. Ze hebben volgens hem een slavenmentaliteit en kunnen slechts de taal van de zweep begrijpen.

Heel opvallend vindt Gordziałkowski de passiviteit van de negers. Zij vertonen volgens hem een vreemd gedrag als er blanken in de buurt zijn.

Meermaals heb ik me er van overtuigd dat de negers, die over het algemeen moedig zijn en indien met rust gelaten veel bekwaamheid aan de dag

²³ “[. . .] dziedziczenie w tych okolicach idzie nie w linji męskiej, lecz kobiecej [. . .] (Gordziałkowski 1934: 50-51).

leggen, in een momenten van gevaar, in aanwezigheid van de Europeaan, onmiddellijk het hoofd verliezen en geen vinger uitsteken, als ze niet op energieke wijze worden gestuurd. Dit vloeit voort uit hun diepe overtuiging van de oneindige superioriteit van de blanke mens en uit de gewoonte zich in alles aan hem te onderwerpen. (Gordziałowski 1934: 43)²⁴

De dokter vindt dat de negers zich zoals kinderen gedragen. "Het is voldoende hun aandacht even met iets bezig te houden opdat ze onmiddellijk alles vergeten wat er bestaat" (Gordziałowski 1934: 124).²⁵ Een andere spontane waarneming over de aard van de zwarten doet hij in het woud, getroffen door de opmerkelijk kronkelende vorm van de paden daar. "De negers van deze streken zijn te lui en als het niet om oorlog gaat, te weinig sociaal bewogen, om een pad door het woud te hakken" (Gordziałowski 1934: 31).²⁶

Gordziałowski wordt vaak geconfronteerd met naar zijn mening allerlei primitieve gebruiken van de zwarten. Er was al sprake over de dans ter ere van de maan, door de dokter zo barbaars gevonden. Als een ander wezenlijk voorbeeld kan het vermeende kannibalisme van de zwarten dienen. Het spreekt de auteur sterk tot de verbeelding en als blanke is hij in dit geval geen uitzondering op de regel, want op een gegeven moment (vooral in de vroeg-koloniale periode) bestond hierover een echte obsessie onder de Europeanen. Al die verhalen over kannibalisme, dat zo graag en vanzelfsprekend aan 'beschaving' wordt tegengesteld, moet men in eerste instantie als een indirecte rechtvaardiging van de kolonisatie en het beschavingswerk beschouwen, en zeker niet als geloofwaardige getuigenissen over antropofagie. Geen wonder dus dat Gordziałowski er nergens sporen van vindt,²⁷ maar hij durft zijn kok wel op de man afvragen hoe mensenvlees smaakt: "Mijn kok bekende, toen ik hem eenmaal het vuur aan de schenen legde, dat hij het [mensenvlees - BCz] dikwijls at; en hij vertelde mij tot in de details over de smaak ervan. Het meest delicaat en het lekkerst zou de hand zijn" (Gordziałowski 1934:

²⁴ "Niejednokrotnie potem przekonałem się, że murzyni, którzy, naogół biorąc, są odważni i pozostawieni sami sobie wykazują wiele sprytu, w chwili niebezpieczeństwa, w obecności Europejczyka, tracą odrazu głowę oraz wszelką inicjatywę i nie ruszą palcem, o ile się nimi energicznie nie pokieruje. Wypływa to z głębokiego przekonania o nieskończonej wyższości białego człowieka i z przyzwyczajenia podlegania mu we wszystkim" (Gordziałowski 1934: 43).

²⁵ "Murzyni są jak dzieci. Wystarczy na moment zająć czemś ich uwagę, aby natychmiast zapomnieli o wszystkim, co było" (Gordziałowski 1934: 124).

²⁶ "Murzyni tych okolic są zbyt leniwi i gdy nie chodzi o wojnę, zbyt mało społecznie wyrobieni, aby im się chciało wycinać drogę w dżungli" (Gordziałowski 1934: 31).

²⁷ "Zoals Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) en anderen echter al aantoonde, zijn de verhalen over verondersteld kannibalisme telkens gebaseerd op geruchten zonder over harde bewijzen te beschikken" (Couttenier 2005: 161).

102).²⁸ Het is moeilijk voorstelbaar dat uitgerekend de hand het lekkerst zou zijn. Maar het is niet uitgesloten dat de zwarte kok zijn baas een plezier wilde doen met zijn bevestigend antwoord. Hij zegt slechts datgene wat de blanke volgens hem graag wil horen. Gordziałkowski geeft ook een aanwijzing waaraan men een menseneter kan herkennen: bijgevijlde tanden: "Hun tanden waren bijgevijld wat ongetwijfeld een teken van het kannibalisme was" (Gordziałkowski 1934: 102)²⁹ De zwarten, ondervraagd over dit onderwerp, verzekeren meestal zelf niets met deze barbaarse gewoonte te maken hebben, wel hoort Gordziałkowski dat burens elkaar er graag van beschuldigen. Ook andere verslagen van kolonials over vermeend kannibalisme bevestigen deze regel: dat de zwarten antropofagie aan vijandige stammen in de nabije omgeving toewijzen en niet aan de mensen waarmee ze dagelijks in contact staan.³⁰

Veel aandacht besteedt Gordziałkowski in zijn werk aan de benadeelde positie van de vrouw in de zwarte gemeenschap. Het is alsof zijn opmerkingen over de status van de zwarte vrouw een helemaal andere discussie vervangen, namelijk die over het wezen van de kolonisatie. Want in plaats over de onderwerping van zwarten aan blanken heeft hij het over een ander soort onderwerping: die van de vrouw aan de man. Het valt verder op dat men in zijn herinneringen geen spoor van de beeldvorming over de zwarte vrouw vindt die wel voor de meeste Vlaamse Congo-werken typisch is. De zwarte vrouw wordt door Vlamingen heel vaak als een lustobject uitgebeeld en is (onder andere) "uitdagend koket, onverantwoordelijk sensueel en meestal uit op seks" (Bogers & Wymeersch 1987: 100). Gordziałkowski laat zich helemaal niet over de schoonheid of aantrekkelijkheid van de zwarte vrouwen uit. Op seksueel vlak bestaan ze voor hem niet.

Een negerdorp wordt door Gordziałkowski vergeleken met een bijenkorf: hier en daar zijn er werkbijen (vrouwen) en darren (mannen). De vrouw is daar een slaaf en een inferieur wezen, helemaal onderschikt aan haar man. Zij verricht slavenwerk op het veld en maniok wordt tot een van haar grootste vervloeking. Nooit heeft Gordziałkowski een grijze negerin gezien: die sterven volgens hem te vroeg om oud te worden (Gordziałkowski 1934: 63).

²⁸ "Mój kucharz, gdy go pewnego razu przyparłem do muru, przyznał, że jadał je [mięso ludzkie – B.CZ.] nieraz, i opowiedział mi szczegółowo o jego smaku. Najdelikatniejszą i najsmaczniejszą ma być dłoń" (Gordziałkowski 1934: 102).

²⁹ "Zęby mieli spiłowane na śpiczasto, co jest niewątpliwą oznaką ludożerstwa" (Gordziałkowski 1934: 102).

³⁰ Couttenier schrijft verder over dit verschijnsel: "Steeds weer werd de 'andere' van gruweldaden beschuldigd en werd hij zijn menselijkheid ontzegd. De idee van het kannibalisme moet dan ook worden gezien als een vorm van projectie van eigen angsten op de 'andere'" (Couttenier 2005: 163).

De zwarte mannen daarentegen zijn volgens de dokter verwend en gewend te luieren. Ze zijn ook de mening toegedaan dat werk de echte man niet betaamt, behalve natuurlijk wapens maken en jagen.

[. . .] de neger lijkt eigenlijk op die heer in Europa die de hele dag 'zaken' doet, en 's avonds bij zijn vrouw terugkomt en om het avondeten roept, het avondeten dat verdiend wordt met zwaar werk van haar handen, met naaiwerk of achter de schrijfmachine; en daarna, zonder geen enkel goed woord, gaat hij 'moe' naar bed.... maar bij ons is zo'n heer, die overigens vaker in de roman dan in het leven voorkomt, algemeen veracht en hij gaat door voor een sociaal schadelijk individu, terwijl de zwarte echtgenoot in Afrika die op jacht gaat om zich slechts te vermaken en om later enkele maanden een onderwerp tot *praba* te hebben, in de ogen van zijn stamgenoten helemaal in orde is. (Gordziałkowski 1934: 63-64)³¹

Gordziałkowski is iemand die de werkelijkheid om zich heen – dus ook de tropen – op een rationele wijze probeert te verklaren (zijn herinneringen zijn daar bewijzen voor); bijgeloof of andere charlatanerie moet volgens hem helemaal verdwijnen. In deze context beklemtoont hij meerdere malen de belangrijke (maar uiterst negatieve) functie van de tovenaars in de zwarte gemeenschap. Het verwondert niet dat hij daar zo graag over uitweidt, want als dokter voelt hij zich steeds tegengewerkt door de medicijnmannen. Hij moet bijna elke dag strijden tegen onwetendheid, achterlijkheid en bijgelovigheid (fetisjen) die volgens hem juist door hen aangewakkerd worden. In dit opzicht komt zijn houding tegenover tovenaars overeen met die uit de Vlaamse Congo-literatuur. Ook daar worden tovenaars omschreven als "boosdoeners die hun naïeve medemens uitbuiten, uitzuigen en bedriegen. [. . .] geslepen en gevaarlijk, ze staan de beschaving in de weg" (Bogers & Wymeersch 1987: 94).

De figuur van zijn naaste medewerker Paskal, is in dit opzicht symbolisch. Paskal is een opgeleide zwarte die met een microscoop weet om te gaan en die in zijn hart toch tovenaars blijft en 's nachts verboden activiteiten (maanverering) verricht.

³¹ "[. . .] murzyn właściwie przypomina tego pana w Europie, który przez cały dzień przy stolikach kawiarnianych załatwia 'interesy,' a wieczorem wraca do żony i woła o kolację, kolację zdobytą ciężką pracą jej rąk przy igle lub maszynie do pisania i potem, bez jednego dobrego słowa, kładzie się 'zmęczony' spać... Tylko że u nas mąż taki, spotykany zresztą częściej w powieści niż w życiu, jest ogólnie pogardzany i uważany za jednostkę społecznie szkodliwą, podczas gdy w Afryce czarny małżonek, który idzie na polowanie właściwie tylko poto, aby się zabawić i aby później mieć przez kilka miesięcy temat do *praba*, jest w oczach współplemieńców zupełnie w porządku" (Gordziałkowski 1934: 63-64). Het woord 'praba' wordt door Gordziałkowski als 'twisten, ruzies' vertaald.

8. De naoorlogse uitgave

In 1959 verscheen de tweede uitgave van de herinneringen van Gordzalkowski op de Poolse markt, voorbereid door Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej [uitgeverij van het ministerie van defensie]. Interessant is dat nergens werd aangegeven (ook niet in het woord vooraf) dat de tekst voor het eerst voor de oorlog werd gepubliceerd.

In deze latere editie zijn een aantal veranderingen aangebracht ten opzichte van de eerste druk. Daardoor is de algemene strekking van het werk (in vergelijking met de oorspronkelijke versie) gewijzigd.

Dat de vooroorlogse Poolse spelling aan de nieuwe regels werd aangepast, spreekt vanzelf, maar sommige andere wijzigingen lijken gewoon ongegrond. De eerste uitgave telt bijvoorbeeld vijftien foto's; in de tweede zijn deze allemaal verwijderd en vervangen door vier nieuwe, zwart-witte en van onbekende oorsprong. De kaart van Belgisch Congo is veel meer schematisch en bevat minder gegevens. Door die veranderingen is het literaire (het avontuurlijke) aspect van de vertelling beklemtoond en de relatie met de werkelijkheid afgezwakt.

Voor het grafische ontwerp van de omslag van de eerste alsook de tweede druk zorgde dezelfde persoon, Konstanty Sopoćko. Zijn latere project kreeg er naast de tseetseevlieg voor alle duidelijkheid een nieuw element bij: een donkerbruin negergezicht. De bekende Poolse tekenaar Antoni Uniechowski, met een heel karakteristieke en direct herkenbare penseelvoering, maakte voor deze tweede uitgave acht zwart-wit illustraties, geplaatst in het begin van elk hoofdstuk; deze hebben een duidelijke betrekking op de inhoud ervan.

Wat voor deze overwegingen wezenlijker is, is dat de inhoud van het boek op meerdere plaatsen werd aangepast met het oog op de nieuwe politieke ontwikkelingen in Afrika. De snel evoluerende situatie in Belgisch Congo vereiste namelijk duidelijke richtlijnen voor de lezers. Ten dele vloeide dit ook voort uit de gewijzigde politieke context in het naoorlogse Polen zelf (het communisme). Om de lezers in een juiste leeshouding te helpen liet men in dit geval de tekst voorafgaan door een nieuw samengesteld voorwoord waarvan de auteur anoniem bleef. Zo verdween de lange introductie uit de vooroorlogse editie helemaal, en de nieuwe bevatte naast gegevens over de kolonisatie van Congo en Gordzalkowski zelf ook informatie over de actuele politieke toestand in de Belgische kolonie.

Toen de eerste correcties van het boek net klaar waren, kwam het nieuws over de rellen in Leopoldstad (januari 1959, kort na de *All-African People's Conference* in Accra uitgebroken). Toen zou Lumumba voor het eerst in het openbaar aan de zwarte toehoorders gezegd hebben dat de gewenste onafhankelijkheid geen geschenk van België was, maar een fundamenteel recht van het Congolese volk. De onlusten kostten officieel het leven van 47 slachtoffers, maar naar men toen

rondvertelde, waren het er meer dan vijfhonderd, allemaal zwarten (zie Ryon 2005: 280-281).

De Poolse redacteurs vermeldden deze gebeurtenissen in het voorwoord en voorzagen ze van een politiek gekleurd commentaar. Ze gaven directe aanwijzingen hoe de situatie te interpreteren, zodat er geen twijfel bestond over wat en wie goed of slecht was. Ze hadden het over de rechtvaardige opstand van de zwarten die gebukt gaan onder het juk van blanke overheersers. Ze schreven over de Belgen die op een perfecte manier de politiek onder de leus "Verdeel en heers" realiseerden en die met behulp van een beter dan elders koloniaal systeem (vooral dankzij een goed werkende administratie) de zwarten misbruikten. Nu waren de Belgen volgens hen doodsbang om "zo'n kostbare parel in de Belgische kroon te verliezen" (Gordziałkowski 1959: 8). Om die reden deden de overheid en kolonials alles om hun zwarte onderdanen in de onwetendheid te houden over de recente vrijheidsbewegingen in Afrika. Maar de natuurlijke drang van zwarte volkeren naar de onafhankelijkheid was toch niet meer te remmen. De tijd van de wraak zou al aangebroken zijn en de Belgen zouden de gang der zaken niet meer terug kunnen draaien met terreur en holle beloftes tot twijfelachtige rechten en privileges (zie Gordziałkowski 1959: 8-9). "Afrika werpt de ketenen van de slavernij af en de dag is al nabij wanneer de grote rivier Kongo met het vrijheidsrood ontvlamt" (Gordziałkowski 1959: 9).³²

Vanzelfsprekend zijn er nog andere veranderingen in de tweede druk. Zo werden er nieuwe voetnoten toegevoegd, want volgens de redacteurs weet de naoorlogse lezer bijvoorbeeld niet meer wie Cyrano de Bergerac was. (Men mag niet vergeten dat de schoolprogramma's in het toenmalige Polen herschreven werden naar de behoeften van de heersende communistische ideologie). Verder maakte men ook duidelijk welke rol generaal Józef Haller in de Poolse geschiedenis speelde, vermeld wordt dat hij tijdens WO I tegen de Duitsers vocht. Helemaal verzwegen werd zijn deelname aan de oorlog van 1920 tegen de Sovjets: een feit in de biografie dat na 1945 opeens politiek incorrect werd.

Exemplarisch is ook het fragment over het olieproductieproces en de producten ervan, waar een zinsnede over de zeepvlokken van het merk LUX werd verwijderd. Dit op het eerste gezicht zo onschuldig lijkende product viel niet in de smaak bij de redacteurs want het zou volgens hen waarschijnlijk de lezers in het communistische Polen te veel doen denken aan de oude vooroorlogse tijden, toen men dit (toch kapitalistische!) zeepmerk in de Poolse drogisterijen kon krijgen.

Af en toe werd wat ernstiger in de tekst zelf ingegrepen: zo is bijvoorbeeld de allerlaatste alinea (dertien regels!) helemaal geschrapt. Vanuit ideologisch

³² "Afryka zrzuca pęta niewoli i bliski już jest dzień, kiedy wielka rzeka Kongo zapłonie czerwienią wolności" (Gordziałkowski 1959: 9).

standpunt lijken die laatste zinnen ideologisch niet echt 'gevaarlijk': Gordziałkowski heeft het over de grote vooruitgang in het beschavingswerk op het donkere continent. Hij spreekt zijn hoop uit dat de slaapziekte binnenkort helemaal tot het verleden zou gaan behoren (zie Gordziałkowski 1934: 158).

Heel anders is het gesteld met de passages uit het zesde hoofdstuk, 'spelen met vuur'. Die zijn ook spoorloos verdwenen, maar deze dragen dan ook een duidelijk kolonialistisch karakter, tegenstrijdig met de toen heersende tijdsgeschiedenis. Niet correct genoeg was het stuk in de oorspronkelijke uitgave waar Gordziałkowski zichzelf karakteriseerde als blanke heerser. Hij heeft het ook over het zich gedreven voelen door de eerbij van de Europeaan, de blanke veroveraar, die gewend is het bevel te voeren en zijn gezag over het mindere (zwarte) ras te doen gelden. "Ik, blanke heerser, zou ik bang zijn voor een bende negers? Zou ik me slechts daarom terugtrekken omdat zij niet wensen dat ik hen in de weg loop? Er is in mij de ambitie van de Europeaan ontwaakt, die van de blanke veroveraar die gewend is te bevelen en zijn autoriteit tegenover het lagere ras, koste wat kost, te behouden" (Gordziałkowski 1934: 116-117).³³

Verder moest ook zijn opmerking weg over de militaire discipline die hij met ijzeren hand in zijn stoet handhaafde (zie Gordziałkowski 1934: 116-117) als ook een negatief oordeel over de aard van de zwarten:

Mijn overwinning was trouwens niets buitengewoons: zij vloeide gewoonweg voort uit de psychische eigenaardigheid van de negers, die zo onder de indruk raakten van mijn kalmte en kordaat optreden dat zij hun hele oorlogszucht verloren en het helemaal niet meer wisten, hoe zij in dit geval moesten handelen. [. . .] Ik was toch een Europeaan, en respect voor de blanke mens en de angst voor represailles van de overheid zijn in elk geval al te diep ingeworteld bij de zwarten opdat zij mij zullen durven aanvallen zonder opgewonden te zijn door de strijd. (Gordziałkowski 1934: 122-123)³⁴

Aan de ene kant bewezen de censoren hun 'ideologische waakzaamheid,' maar aan de andere kant kon de aandachtige lezer zich wel verwonderen over het feit hoe slordig zij soms te werk gingen. Ze zagen tegelijkertijd fragmenten over het hoofd die toen al uit deze politiek correcte toon vielen. Meestal gaat het hier om 'kleine'

³³ "Ja, biały władca, miałbym ulęknąć się jakiejś tam bandy murzynów? Miałbym cofnąć się dlatego tylko, że nie życzą oni sobie, abym ich niepokoił? Odezwała się we mnie ambicja Europejczyka, białego zdobywcy, przyzwyczajonego do rozkazywania i do utrzymywania za wszelką cenę autorytetu wobec rasy niższej" (Gordziałkowski 1934: 116-117).

³⁴ "Zwycięstwo moje nie było zresztą niczem nadzwyczajnym: wynikło prosto z właściwości psychiki murzynów, którym tak dalece zaimponował mój spokój i zdecydowana postawa, że stracili cały swój wojowniczy zapał i w ogóle nie wiedzieli, jak mają w tym wypadku postąpić. [. . .] Byłem jednak Europejczykiem, a szacunek dla białego człowieka i obawa przed represjami rządu są już, bądź co bądź zbyt silnie zakorzenione u czarnych, aby śmieli mnie tknąć, nie będąc podnieceni bitwą" (Gordziałkowski 1934: 122-123).

onschuldige woordjes, korte uitlatingen, meestal te vinden in de typering van de inlanders. De taal van Gordziakowski is hier over het algemeen denigrerend. Hij omschrijft zijn zwarte patiënten of medewerkers meestal negatief, hij gebruikt bepalingen in de trant van 'bende' of 'meute,' maar nooit gaat hij zo ver in zijn karakterisering als sommige Vlaamse schrijvers.³⁵ De ziektes waaraan de zwarten lijden en die op zich toch nooit 'mooi' kunnen zijn, de symptomen ervan duidt hij bijna altijd aan als 'afschuwelijk,' 'walgelijk,' 'akelig.' Hier neemt hij een houding aan die bij een dokter wel moet verbazen. Verder worden de zwarten meestal door Gordziakowski voorgesteld als inferieure wezens; gekarakteriseerd als (ongehoorzame) kinderen, wilden. Door dat negatieve te benadrukken en op dat lelijke de aandacht te vestigen ontzegt hij de zwarten als het ware het recht op het behoren tot het menselijke ras, op het 'echte' mens-zijn. De autochtonen worden door hem niet als gelijkwaardig behandeld en als mensen niet gerespecteerd. Ook hun cultuur wordt door de dokter als niet volledig respectabel beschouwd, want hij minacht in feite hun gebruiken, wetten, religieuze voorschriften. Vanuit huidig perspectief kan men aannemen dat hij in zijn herinneringen zo'n beeld van de zwarten construeert dat de Europese heerschappij en kolonisering rechtvaardigt.

9 Slotopmerkingen

Vandaag de dag doet *Czarny sen* van Gordziakowski niet verouderd aan (laat staan een bepaald deel van zijn gedachtegoed), wat in grote mate te danken is aan de moderne en plastische taal die de auteur hanteerde. Van enorme betekenis is hier vooral de knap opgebouwde intrige die voor verrassende ontwikkelingen zorgt. Herinneringen worden door Gordziakowski zorgvuldig geselecteerd en bewerkt met het oog op het hoofdmotief 'strijd tegen de slaapziekte.' Dit boek geeft het karakter van zijn activiteiten als dokter getrouw weer en daardoor is het ongetwijfeld een waardevol tijdsdocument over het bestrijden van deze ziekte.

Bewonderenswaardig is het feit dat Gordziakowski niet aarzelt datgene weg te laten wat de gang van zijn verhaal enigszins zou kunnen vertragen of verhinderen. Het kiezen van bepaalde feiten garandeert in dit geval een grote overzichtelijkheid van de tekst. De lezer raakt hier zeker niet verdwaald in een

³⁵ Twee korte passages uit *Blanke boeien* (1934) van J.G. Schoup, geciteerd naar Bogers & Wymeersch (1987: 59, 77). "Negers zijn voorwerpen, bruikbaar in sommige gedeelten van Congo, elders zijn ze overbodig [. . .]." "[. . .] En daar komt me die makak Buli kruiperig met de opmerking, dat er een fout in het briefje staat. Ik kon mijn chicotte niet gauw genoeg vinden, anders had ik die fout nog eens met de zweep op zijn apensmoel geschreven." De zwarten worden opvallend vaak met dieren vergeleken, het vaakst met de aap ('makak').

doolhof van allerlei overbodige details en de tekst brengt een 'noodzakelijk' aantal interessante gegevens over de voor de Poolse lezers exotische realiteit van de Belgische kolonie in het algemeen. En hoewel deze werkelijkheid door de selectieve constructie van het boek niet compleet is, is ze ook zeker niet opvallend vertekend, maar wel vereenvoudigd. Over het algemeen kan men vaststellen dat het beeld van Belgisch Congo in *Czarny sen* vele goed herkenbare componenten van het stereotiepe Congo-beeld uit het Vlaamse proza bevat. Maar het spreekt vanzelf dat er ook bepaalde nuancerings optreden en dat sommige accenten wel een beetje anders worden gelegd (bijv. in de voorstelling van zwarte vrouw of in het noemen van typische karaktereigenschappen van zwarten).

In het werk van Gordziakowski is er geen sprake van een onbevagen kijk op de kolonie. Niet al te dominant, maar toch aanwezig, is hier een koloniale mentaliteit, wat bij een schrijver van Poolse komaf blijft verbazen. Lezers die weinig of niets afweten van minder populaire kapitels in de Poolse geschiedenis, zullen hier zeker van opkijken. Het is namelijk ook vandaag de dag een nauwelijks bekend feit dat er in het interbellum in Polen organisaties in het leven werden geroepen die de koloniale expansie van het land propageerden (de kolonisatie werd toen gezien als een van de middelen om meer betekenis aan het land toe te kennen). Het gaat hier vooral om de ooit populaire *Liga Morska i Kolonialna* [maritieme en koloniale liga] die in het jaar 1930 door de generaal Mariusz Zaruski werd opgericht. Tegen het eind van de jaren dertig telde deze organisatie bijna 1 miljoen leden (!); onder haar activiteiten vond men bijvoorbeeld het organiseren van zogenaamde 'koloniale dagen.'³⁶ Het staat buiten kijf dat het boek van Gordziakowski in zekere mate aan die verwachtingen beantwoordt, die toen door een deel van de Poolse maatschappij werden gekoesterd. Het weerspiegelt min of meer getrouw de tijdsgeest van het Poolse interbellum.

Sommige passages uit *Czarny sen* zijn daarnaast strijdig met het autostereotype van de Pool (nota bene, nog steeds diep geworteld) die 'altijd' en 'overal' tegen het onrecht strijdt, voor de zwakkere opkomt, en voor de vrijheid (niet uitsluitend van eigen volk, maar ook van anderen) vecht. Volgens mij is dit ook (naast politieke redenen) een van de meest acceptabele verklaringen voor het verwijderden van bepaalde tekstpassages uit de naoorlogse uitgave. Fragmenten die bij dit gewenste (auto)beeld niet pasten of dit tegenspraken, moesten weg daar Polen, de koloniale mentaliteit en de plannen om de anderen/andere landen te koloniseren, gewoon niet met elkaar te rijmen waren. Het ging toch om het land met een lange traditie van de onafhankelijkheidsstrijd en tegelijk een land dat na jaren afhankelijkheid van andere staten (1795, delingen van Polen als specifieke vorm van kolonisatie

³⁶ Veel meer interessante details bevat het boek van Tadeusz Białas, *Liga Morska i Kolonialna 1930-1939* (1983).

door Pruisen, Rusland en Oostenrijk) zich slechts sinds 1918 weer in de vrijheid kon verheugen.

Het geval van *Czarny sen* en zijn naoorlogse uitgave illustreert goed dat er een nauwe relatie bestaat tussen het werk (zijn inhoud en vorm) enerzijds en de concrete buitenliteraire realiteit anderzijds. Verandert de werkelijkheid, dan verandert het werk (als representatie daarvan) ook. Het besluit om *Czarny sen* te herdrukken werd eind jaren vijftig genomen, tijdens de Koude Oorlog. De zogenaamde Oostbloklanden probeerden toen in de Derde Wereld aanhangers te winnen en daardoor ook hun eigen invloedssfeer uit te breiden. De beslissing over de herdruk van *Czarny sen* getuigt o.a. van de neiging van de leiders/machthebbers om met behulp van literaire werken anderen een bepaalde/eigen perceptie van de wereld op te dringen. Het bewijst dat er zoiets als een politieke instrumentalisering van de literaire tekst bestaat. Vandaar kreeg de tweede uitgave van *Czarny sen*, zoals vele andere teksten uit die tijd, een extra functie. Het werk moest helpen bij het scheppen van een ideologisch correct kader waarbinnen de realiteit (de politieke ontwikkelingen in Congo) geïnterpreteerd kon worden. Maar daarvoor werden in het boek wel een aantal wezenlijke veranderingen aangebracht. Dankzij deze transformaties van de oorspronkelijke tekst (het gaat hoofdzakelijk om toevoegingen, weglatingen en vervangingen) krijgt het geheel inderdaad een gewijzigde betekenis in een nieuwe context.

De inhoud van *Czarny sen* ligt in het verlengde van de toen heersende denkpatronen wat vooral in de eerste (niet herziene) uitgave goed zichtbaar is. Het boek toont aan dat Gordziałkowski in die tijd aanhanger is van de evolutionistische theorie, dat hij niet lijkt te twijfelen aan de superioriteit van de Europese beschaving in Afrika en dat die door hem wordt geaccepteerd als een geldige legitimatie voor onbetwistbare Belgische suprematie in Congo. Deze boodschap is uit de tweede uitgave voor een groot deel verdwenen, er zijn slechts op het eerste gezicht onopvallende zinsneden of woordjes overgebleven. Voor alle duidelijkheid wil ik hier toch nog aan herinneren dat Gordziałkowski tegelijkertijd wel inzag dat de meeste verworvenheden van het kolonisatieproces toen al heel broos waren en dat de Europese beschaving door de Congolezen op een heel eigenaardige en oppervlakkige manier geadopteerd werd. Op den duur bleek deze beschaafdheid inderdaad slechts een verflaagje te zijn, makkelijk te verwijderen.

Bibliografie

- Beulens, Frans. 2007. *Congo 1885-1960. Een financieel-economische geschiedenis*. Berchem: EPO.
- Berwouts, Kris. 2001. *Congo*. Amsterdam: KIT Publishers & 's Gravenhage: Novib.
- Białas, Tadeusz. 1983. *Liga Morska i Kolonialna 1930-1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.

- Bogers, Koen & Wymeersch, Patrick. 1987. *De Kongo in de Vlaamse fictie- en reisverhalen*. Brussel: Afrikastudie- en Dokumentatiecentrum.
- Bossaerts, Désiré. 2007. *Herinneringen aan Congo* (van Désiré Bossaerts, ambtenaar in Boma [1904-1907]). Met een inleiding van Hein Vanhee. Antwerpen: Uitgeverij Manteau / Uitgeverij Standaard.
- Couttenier, Maarten. 2005. *Congo tentoongesteld. Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (1882-1925)*. Leuven/Voorburg: acco.
- Elsing, J.M. 1951. *Het zingende oerwoud*. Antwerpen: P. Vinck.
- Franck, Louis. 1926. *Congo: Land en volk*. Brugge.
- Gordziakowski, Henryk. 1934. *Czarny sen. Przygody i przeżycia w Kongo Belgijskim*. Lwów – Warszawa: Książnica – Atlas.
- . 1959. *Czarny sen. Przygody i przeżycia w Kongo Belgijskim*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Hochschild, Adam. 2003. *De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo*. 12de druk. Amsterdam: Meulenhoff.
- Kapuściński, Ryszard. 1991. *De voetbaloorlog*. [Wojna futbolowa (1988)]. Vertaald door Gerard Rasch. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Kuczyński, Antoni. 1990. *Wśród buszu i czarowników. Antologia polskich relacji o ludach Afryki*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Michiels, A. & Laude, N. 1954. *Onze kolonie. Aardrijkskundig en geschiedkundig overzicht*. Vijfde uitgave. Brussel: Boekhandel – Uitgeverij Universum N.V.
- Ryon, Frank. 2005. *De laatste koloniale*. Leuven: Uitgeverij Van Halewyck.
- Wesseling, H.L. 2003. *Europa's koloniale eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Witte, Els, Jan Craeybeckx, en Alain Meynen. 2007. *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- www1: Sondiji, Jean-Baptiste. "Congo: de oorlog, de eerste doodsoorzaak". <<http://www.intal.be/nl/article.php?articleId=261&menuId=1>>. Bezocht op 18.08.2007.
- www2:<http://www.medischeparasitologie.nl/parasieten/itrypanosoma_brucei_rhodesienseibr_.html>. Bezocht op 18.08.2007.
- www3:<http://www.medischeparasitologie.nl/parasieten/itrypanosoma_brucei_gambienseibr_.html>. Bezocht op 18.08.2007.
- www4:<http://www.medischeparasitologie.nl/parasieten/itrypanosoma_brucei_gambienseibr_.html>. Bezocht op 18.08.2007.